

УДК 82.02

DOI 10.31654/2520-6966-2019-12f-95-91-96

К. П. Ісаєнко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

"Сіра зона" як варіація життя війни-без-війни (на матеріалі роману А. Куркова "Сірі бджоли")

У статті розглянуто особливості життя персонажів роману А. Куркова "Сірі бджоли" в умовах "сірої зони" і воєнного часу в Україні, що стає ознакою сучасності, представлено основні чинники та особливості літературного опису війни як стану "сірої зони". Аналізуються традиційні погляди на канон як репрезентацію визначених, естетично узагальнених та класифікованих суспільством текстів. З іншого боку, розглядається ідея перегляду канонічних творів та його залежність від низки позалітературних чинників.

Ключові слова: проза, роман, сіра зона, війна, естетичне, позалітературні чинники.

Сучасна українська література сьогодні перебуває у стані незвичного для себе досвіду і реалій, коли практично автори відображають і піддають художньому осмисленню події, що вже стають історичними, але разом з тим – ще тривають у часі, невідбулі і незавершені процесуально, у буквальному розумінні слова – події теперішніх новин. А "сприймачі" такої літератури, потенційні читачі, перебувають по два боки екрана – одні власне у межах сірої зони, їх меншість, і вони, вочевидь, не є читачами, інші – переважна більшість – по бік мирної України, для яких війна – це новини і певне таке собі "кіно".

Відповідно, нова українська романістика періоду "військових реалій" – це література "травматичного досвіду". Як не прикро це визнавати, та без жодних перебільшень сьогодні, у ХХІ столітті, досвід України є унікальним і непересічним, коли водночас маємо історичний прецедент такої глобальної, державної, соціальної біди, як війна, і разом з тим – спостерігаємо активний розвиток "літератури війни", що в принципі не властиво попереднім досвідам європейських країн та їх літературам у ХХ ст., адже там була певна віддаленість у часі між війною як явищем і появою власне "воєнного нарративу", "тексту війни". Відтак вже сьогодні маємо в українській

сучасній прозі такі тексти, як "Аеропорт" С. Лойка "Ілловайськ" Є. Положія, "Інтернат" С. Жадана, "Сірі бджоли" А. Куркова, "Стіна" А. Цаплієнка і багато інших. Всі ці тексти вже презентують новий світогляд, генологічні особливості в межах жанру, нову нарративну стратегію, змінюють власне жанрову дефініцію роману як такого.

В цій статті головним об'єктом уваги є новий роман Андрія Куркова "Сірі бджоли" (2018) як знаковий текст нової української романтики, який фактично є життєписом людей, що лишилися проживати на території так званої "сірої зони" сходу України, де практично і реально йде війна. Здійснивши особисто україномовний переклад цього роману, як критик і аналітик маю можливість визначити певні тенденції розвитку української романної прози, оскільки саме глибоке занурення у текст дозволяє зробити певні аналітичні висновки.

Кілька слів щодо нової української прози: сучасний розвиток великих оповідних жанрів має нові міжсеміотичні дефініції, їх зв'язок із класичними, вже усталеними жанрами, їх відповідність метамодерному зразку романного нарративу і дискурсу. Аналіз літературних явищ, зокрема жанру нового українського роману, його відповідність усталеним уявленням і генологічному канону та і взагалі – існування поза канonom, сьогодні варто вже розглядати й аналізувати у контексті конкретних суспільно-політичних обставин, які, безперечно, справляють помітний вплив на формування і розвиток української прози.

Зміни парадигми розуміння жанру роману як окремого літературного явища становлять великий дослідницький інтерес для істориків і теоретиків літератури, оскільки його межі досі недостатньо зрозумілі і визначені, незважаючи на багатовікову історію його існування і широку поширеність. Намагаючись визначити особливості роману як жанру, різні групи вчених використовували різні підходи до його дослідження. Тут треба згадати різні концепції різних відомих літературознавців (М. Бахтін, Д. Наливайко, Б. Корман, Т. Денисова та ін.), але жодна з них не буде вичерпною сьогодні, оскільки інтенсивно змінюється "тіло літератури" і його потреби, як і світ, який сприймає це "тіло тексту". Враховуючи міжсеміотичні зв'язки у культурі, що сьогодні є особливо помітним і знаковим, маємо справу із міграційними процесами в межах генології, що викликає особливу цікавість для дослідження також.

Новий роман А. Куркова постає як своєрідний "експеримент опису", що має у собі водночас ознаки таких різновидів роману, як роман-сповідь, роман-щоденник, роман-медитація.

В основі сюжету – життя звичайного чоловіка, Сергійовича, "маленької людини" Донбасу у сірій зоні, тобто у селі Стародуболугівка,

яке за іронією долі залишилося як своєрідна водороздільна територія між двома воюючими сторонами: української армією і російськими найманцями та сепаратистами. Фактично, роман має одного головного героя, Сергія Сергійовича, чоловіка 49 років, довкола долі якого і розвивається вся дія. Він має специфічне хобі – бджолярство. Невеличка пасіка – це, власне, те, що тримає його у покинутому селі. Втім є ще один персонаж – Пашка, його "ворог дитинства". Власне, увесь сюжет роману – це мандрівка головного героя і його пасіки, що вмістилася в один причіп, всією Україною. Включно з Кримом, оскільки саме туди попрямував головний герой у пошуках колишнього давнього друга, також бджоляра, Ахтема. Цікавим тут є те, що роман презентує читачеві зовсім інше бачення війни у звичайному житті. Геть не таке, як то обиватель сприймає з новин, соцмереж, медіа. А відтак і насильство, війна, смерть, втеча постають геть інакше.

У цьому сенсі методологічно виправданим є звернення до роботи сучасної дослідниці теми насильства Дж. Батлер (одна з провідних фігур у гендерній теорії та сучасній філософії). Її робота "Фрейми війни" містить аналіз сучасних західних форм ведення військових дій, зокрема вивчає, як медіа зображають державне насильство. Від цього зображення залежить розуміння самого людського життя, яке відповідно до заданої рамки (фрейму) може розглядатися як варте чи не варте проживання. Книжка складається із п'яти есе, присвячених візуальним образам з Абу-Грейбу, поезії з Гуантанамо, європейській політиці щодо імміграції, ісламу, а також дебатам навколо концепцій нормативності та ненасильства. Книга Дж. Батлер – це цикл теоретичних лекцій, прочитаних в Каліфорнії протягом 2004–2008 років, вона побудована на критиці тодішніх військових конфліктів, а також ставлення до мігрантів. Історія й образи "українського" конфлікту до цієї книги не входять, однак аналіз подій війни в Афганістані дозволяє задатися питаннями, важливими й актуальними, в першу чергу, для нас, – від трансляції параду полонених в ДНР до актів насильства в Києві.

У процесі роботи з перекладом роману А. Куркова на українську мову, постала відчутна потреба текстологічного і поетикального аналітичного порівняння цього твору з іншими, у яких також висвітлюється ця болюча тема. Як наслідок, ознайомившись з усіма вище вказаними текстами, є підстави стверджувати, що маємо в українській сучасній літературі появу потужного сегменту художньо-документального, документального, біографічного та соціального-психологічного роману війни, який є потреба дослідити і класифікувати. Особливо цікавим тут видається можливість врахування "аналітики автора",

коли можна реально залучити творця тексту до розмови про власне текст і задум, що передбачає герменевтичний аналіз текстів як зближення "образів автора і тлумача", що витворює своєрідний дискурс між "горизонтами сподівань".

У понятті "горизонти сподівань" виділяємо подвійність сутності і функції поняття, поєднання яких витворює цілісність рецепції: у внутрішньому плані – це закодовані у певних творах естетичні настанови, прикмети, цінності та відхилення від таких або подібних попередніх норм, які визначають його естетичну сутність. У зовнішньому – історична, соціологічна, екзистенційна зумовленості читачького сприйняття. В аналітиці поняття "сіра зона" значуще для формування певного уявлення, ейдосу, виростання його у бачення "іміджу про себе", тобто має імагологічний, іміджевий аспект.

Виходячи таким чином на досить широке поле текстів, близьких за тематикою, проблематикою, можна, послуговуючись методами комплексного аналізу порівняльної типології в межах інтегральної компаративістики, дослідити і проаналізувати реалізацію авторського задуму у межах білінгвістичного тексту (у більшості випадків – твори писалися російською і одразу перекладалися українською мовою), а також відстежити особливості вияву авторської позиції, позаяк в більшості випадків визначені твори є дебютними, написані або журналістами, або очевидцями та учасниками подій (категорія "нового автора", хто він?). Використовуючи герменевтичний підхід, виникає питання про те, що слід бачити за текстом (автор-особистість, сучасна епоха, культурна традиція тощо), а це вимагає використання інтерпретаційної методології на рівні рецептивної естетики, що є одним з подальших напрямків нашої роботи.

Оскільки "світ як текст" та "інтернет-історія у пустоті..." вже не дають відповідей на поставлені питання, а головною метою метамодерну постає "спостереження історії як процесу", здається, надто близько до реалістичної традиції і методології, але – ні.

Сьогодні неохудожненої, подекуди надто реалістичної "сірої зони" – це усвідомлена реальність, яка потребує гострих нових інтерпретацій, часом навіть раціоналістично-цинічних, оскільки можливості художньої свідомості вичерпано й актуалізовано інакший вектор бачення світу. Існує умовний (і не тільки) спектр "інакших кольорів", а "сіра зона" – вона вже давно не стільки географічне поняття, скільки ментальне відчуття себе у світі, себе у баченні реалій своєї країни – інакший тип свідомості, що відтворює цю реальність. Тому цілком продуктивним і на часі може стати підхід до сірої зони як категорії поняття такого собі "гетто покинутих людей". В україн-

ській теорії літератури вже якраз є побутування теми реаліті-літератури і висхідних жанрів реаліті-роману, що прописано і досліджено у ґрунтовній новаторській роботі О. Михеда "Бачити, щоб бути побаченим: реаліті-шоу, реаліті-роман та революція он-лайн" (Київ, 2016).

Вказані вище теоретичні праці науковців стосовно теорії жанру роману, зокрема, засвідчують, що сучасна українська проза потребує визначення і дослідження специфіки жанрової реалізації текстів. Тоді як поєднання в межах одного твору таких різновидів роману, як роман-смс, роман-сповідь, роман-репортаж, роман-інтерв'ю, дозволяє простежити особливості реалізації канону із наративною манерою окремих текстів. Визначені тексти мають і специфіку реалізації жіночих образів у їх архетиповому, глибинному сенсі у контексті воєнних реалій (жінка-мати, вдовиця, наречена, жінка-воїн, дівчина-сирота, жінка-лікар, біженка тощо).

У великому контексті розвитку української русистики ХХІ ст. назагал та у співвіднесенні художнього і документального начал у межах окремих текстів простежуються особливості інтерпретаційного поля категорії історичного у контексті художнього матеріалу завдяки аналізу синхронічного та діахронічного зрізів тексту.

Сьогодні сучасний читач настільки дезорієнтований у шаленому світі активно змінюваних цінностей і парадигм, що мимовільно вчиться усього: виживати в умовах, не придатних для нормального життя, тим не менш – зосереджено читати, схоплювати текст і контекст, бачити людинознавчий бік літератури, перекладати з мови на мову і шукати відповіді на вічні питання щодо себе і світу, зрештою, щоб розуміти, що на деякі з них можна відповісти хіба що власним життям. Тому багатовекторність і видозмінність роману як пластичного поліфонічного жанру сьогодні є варіацією не стільки сучасних жанрових модифікацій, скільки множинності бачення "сірої" реальності, до якої не можна бути готовим, але яку ми маємо у своєму повсякденні і своїй свідомості як факт нашого буття, нашої багатоколірної реальності, і у непростому процесі життя-як-факт домінуючою таки стає втеча у вічну непізнаність "сірої зони".

Література

1. Курков А. Сірі бджоли / пер. К. Ісаєнко. Харків: Фоліо, 2018. 304 с. Серія "Великий роман".
2. Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох; пер. з англ.; за заг. ред. Р. Семківа. Київ: Факт, 2007. 720 с.
3. Бернадська Н. І. Український роман: теоретичні проблеми та жанрова еволюція: монографія. Київ, 2004. 368 с.

References

1. Kurkov A. (2018). *Siri bdzholi* [Gray Bees]. (K. Isayenko, Trans). Harkiv: Folio.
 2. Blum G. (2007). *Zahidnij kanon: knigi na tli epoh* [Western canon: books against the background of the epochs]. (R. Semkiva. Trans. Ed.). Kyiv. Fakt.
 3. Bernadska N. I. (2004). *Ukrayinskij roman: teoretichni problemi ta zhanrova evolyuciya* [Ukrainian novel: theoretical problems and genre evolutsiya] Kyiv.
-

Isaenko K. P.

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slavic Philology, Comparative Studies and Translation of the Nizhyn Mykola Gogol State University

The "gray zone" as a variation of the life of war-without war (on the material of the novel "Gray bees" by A. Kurkov)

The article deals with the peculiarities of the life of the characters of A. Kurkov's novel "Gray Bees" in the conditions of wartime and "gray zone" in Ukraine, which is a sign of life, the main factors and features of the literary description of the war as a "gray zone" are presented. The traditional views on the canon as a representation of certain, aesthetically generalized and classified texts of society are analyzed. On the other hand, the idea of revision of canonical works and its dependence on a number of extra-literary factors is considered.

Key words: *prose, novel, gray zone, war, aesthetic, extra-literary factors.*